

LIETUVIŲ
ATGIMIMO ISTORIJOS
STUDIJOS

Lietuvos istorijos institutas

LIETUVIŲ ATGIMIMO ISTORIJOS STUDIJOS

17

*Nacionalizmas ir emocijos
(Lietuva ir Lenkija XIX–XX a.)*

VILNIUS

LII
LEIDYKLA

2001

UDK 947. 45
Li-191

REDAKCINĖ KOLEGIJA:

Antanas Kulakauskas
Česlovas Laurinavičius
Raimundas Lopata
Egidijus Motieka (vyriausiasis redaktorius)
Vladas Sirutavičius
Darius Staliūnas
Giedrius Subačius

SUDARYTOJAI:

Vladas Sirutavičius
Darius Staliūnas

ISSN 1392-0391
ISBN 9986-780-38-1

© Lietuvos istorijos institutas, 2001
© Lietuvių Atgimimo istorijos studijos, 2001
© Straipsnių autoriai, 2001

TURINYS

PRATARMĖ	7
PRZEDMOWA	9
VORWORT	12
<i>Wolfgang Kaschuba</i> NATION UND EMOTION. EUROPÄISCHE BEFINDLICHKEITEN	15
<i>Sabine Grabowski</i> NATIONALE MYTHEN UND SYMBOLE ALS INSTRUMENT POLNISCHER VEREINSARBEIT ZU BEGINN DES 20. JAHRHUNDERTS AM BEISPIEL DES POLNISCHEN VEREINS „STRAŻ“	29
<i>Magdalena Micińska</i> KULT TADEUSZA KOŚCIUSZKI I JEGO ROLA DLA UTRZYMANIA ŚWIADOMOŚCI NARODOWEJ POLAKÓW W XIX–XX WIEKU	43
<i>Alvydas Nikžentaitis</i> JOGAILOS ĮVAIZDIS LIETUVIŲ VISUOMENĖJE	56
<i>Giedrius Viliūnas</i> VYTAUTO DIDŽIOJO KULTAS TARPUKARIO LIETUVOJE	68
<i>Heidi Hein</i> ANMERKUNGEN ZUM PIŁSUDSKI-KULT IN DER POLNISCHEN ZWEITEN REPUBLIK	103

Darius Staliūnas

ŽUVUSIŲ KARIŲ KULTAS TARPUKARIO LIETUVOJE 120

Vladas Sirutavičius

ŠVENTĖS NACIONALIZAVIMAS. „TAUTOS ŠVENTĖS“
ATSIRADIMAS LIETUVOS RESPUBLIKOJE XX AMŽIAUS
4-AJAME DEŠIMTMETYJE 133

Robert Traba

KONSTRUKCJA I PROCES DEKONSTRUKCJI NARODOWEGO
MITU. ROZWAŻANIA NA PODSTAWIE ANALIZY
SEMANTYCZNEJ POLSKICH OBCHODÓW ROCZNIC
GRUNWALDZKICH W XX WIEKU 146

SANTRAUKOS 162

STRESZCZENIE 171

ZUSAMMENFASSUNG 182

ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ 193

VIETOVARDŽIŲ RODYKLĖ 199

ŠVENTĖS NACIONALIZAVIMAS. „TAUTOS ŠVENTĖS“ ATSIRADIMAS LIETUVOS RESPUBLIKOJE XX AMŽIAUS 4-AJAME DEŠIMTMETYJE

Vladas Sirutavičius

Po Ernesto Gellnerio ir Benedicto Andersono darbų teiginys, jog modernios tautos nėra „natūralūs“ socialiniai dariniai, gali atrodyti banalus. (Tiesa, patys modernių tautų „patriarchai“ manė kitaip. Štai Vincas Kudirka 1889 metais rašė: „... kalba ir tautystė tai nekokios ten civilizacijos išmislas, tikt turi gilesnį pamatą – yra tiesa gamtos, su kuria juokus dirbt pavojingas dalykas“). Tačiau jei ir sutiktume su autoritetingais nacionalizmo tyrinėtojais, vis dėlto reikėtų atsakyti į dar vieną ne mažiau svarbų klausimą: kaip bendruomene vadinama tauta formuojasi, tiksliau, *yra suformuojama* bei kaip jau susiformavę tautiniai identitetai egzistuoja, arba, anot prancūzų sociologo Etienne'o Balibaro, reprodukuojami.

Mokslininkai pastebėjo, jog ne tik Vidurio bei Rytų Europos šalyse, bet ir Vakarų Europos visuomenėse jų *nacionalizavimas* arba, kitaip tariant, modernaus tautinio identiteto formavimas ir su tuo glaudžiai susijusi iki tol politiškai neintegruotų visuomenės socialinių sluoksnių politinė mobilizacija labai vėlavo. Paprastai visuomenių nacionalizavimas buvo suprantamas kaip gausiausio tradicinės visuomenės sluoksnio – valstietijos *ipilietinimo* procesas modernioje tautinėje valstybėje įvairių jos institutų pagalba. Štai amerikiečių istorikas Eugenius Weberis šį procesą Prancūzijoje „nukėlė“ netgi į XX amžiaus pradžią pagrindiniais nacionalizavimo varikliais laikydamas visuotinę švietimo sistemą, naujų komunikacijos formų atsiradimą, kaimo gyventojų migravimą į stambius pramonės centrus bei privalomą tarnybą kariuomenėje¹.

¹ E. Weber, *Peasants into Frenchmen. The Modernization of Rural France 1870–1914*, Stanford: Stanford University Press, 1976; V. Sirutavičius, „Liaudis virsta tauta“ – E. Weberio paradigma, *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, t. 4: *Liaudis virsta tauta*, Vilnius: Baltosji varnelė, 1993, p. 419–435.

Žinant tai, nenuostabu, kad mokslininkai vis dažniau ėmė analizuoti įvairias kasdienines socialines praktikas (sekuliarizuotus ritualus), būdingus tautiniams sąjūdžiams ir valstybėms, kurių pagrindinė funkcija buvo, George'o Mosse'o žodžiais tariant, individo „piliietinių bei tautinių dorybių ugdymas“². Šiame tekste kaip tik ir bus nagrinėjama vienos tokios politinės praktikos istorija: jos atsiradimas, reikšmė bei įtaka visuomenei. Konkrečiai bus kalbama apie *Tautos šventę* tarpukario Lietuvos Respublikoje.

Oficialiai šventė tokiu pavadinimu pradėta švęsti tik 1930 m., kuomet tą pačių metų gegužės 14 d. pakeitus iki tol galiojusį pirmąjį 1925 m. vasario mėn. Švenčių ir poilsio įstatymą rugsėjo 8 d. buvo paskelbta *Tautos švente*. Iki tol oficialiai ši diena buvo pažymima kaip Švč. Mergelės Marijos gimimo diena. (Ši šventė Lietuvoje turėjo pakankamai galias tradicijas. Dar XIX amžiaus viduryje žymaus lietuvių leidėjo Lauryno Ivinskio kalendoriuose, kurie buvo geriausiai prieinami Lietuvos valstiečiams, tarp švenčių, kurių metu negalima dirbti, o mokiniai mokyklose atleidžiami nuo pamokų, įrašyta rugsėjo aštuntoji – Švč. Mergelės Marijos gimimo diena). Taigi ilgą laiką buvusi religinė šventė galiausiai buvo supasaulietinta ir paversta iš esmės tautine-pilietine, nors Katalikų Bažnyčia ir *Tautos šventės* metu vaidino pakankamai svarbų vaidmenį, tiesa, antraeilį. Panašūs švenčių *nacionalizavimo* procesai vyko ir kitose tautinėse Vidurio ir Rytų Europos valstybėse.

Formaliai *Tautos šventės* atsiradimą galima būtų aiškinti tuo, jog 1930 metai Lietuvos Respublikoje buvo paskelbti Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto metais. Daugelis tais metais vykusių renginių tiesiogiai sieti su didžiojo kunigaikščio vardu. Vyriausybiniis Vyriausiasis Vytauto Didžiojo komitetas, kuriam vadovavo švietimo ministras K. Šakenis, nustatė tris pagrindines taisyklės taisyklėmis minėtinas datas. Pirmoji buvo skirta Vytauto motinos kunigaikštienės Birutės atminimui (rugpjūčio 15 d.). Tačiau iškilmingiausiai buvo minimas vadinamasis Vytauto karūnavimosi jubiliejus (rugsėjo 8 d.) bei didžiojo kunigaikščio mirties 500-osios metinės (spalio 27 d.). Iš šių dviejų pirmoji turėjo būti pažymima kaip „triumfo“ ir džiaugsmo, o antroji kaip susikaupimo ir liūdesio diena.

Nereikėtų manyti, kad ligi tol Lietuvos visuomenė neturėjo tautinių švenčių, t. y. tokių švenčių, kurių prasmė ir ritualo tikslas būtų lojalumo tautinei bendruomenei ugdymas ir skatinimas. Tokia pirmiausiai tapo

² G. L. Mosse, *The Nationalization of the Masses*, N. Y.: Howard Ferting, 1975.

„Nepriklausomybės šventė“ vasario 16 d., kuomet 1918 m. Lietuvos taryba paskelbė „atstatanti“ Lietuvos valstybę su sostine Vilniuje. Dėl šios datos svarbos sutardavusios visos Lietuvos partijos bei politiniai lyderiai. Žinoma, ir ta proga paprastai nepamirštama pabrėžti „savo“ nuopelną, tačiau jos visuotinis, tautinis pobūdis niekam nekėlė abejonių. Buvo ir daugiau reikšmingų datų, kurios buvo minimos kaip tautos šventės. Pavyzdžiui, 1925 m. kaip „švenčių šventė“, „tautos šventė“, „svarbi diena tautos gyvenime“ laikytas penkerių metų Steigiamojo Seimo sušaukimo jubiliejus³. Teigta, jog Steigiamasis Seimas buvo aukščiausia tautos valios išraiška, o jo priimti nutarimai aktualūs ir svarbūs visai tautai. Tuo metu valdžioje buvusiems krikdemams opozicinės partijos šią datą irgi minėjo, nepamiršdamos pakritikuoti valdančiosios daugumos⁴.

Po 1926 m. perversmo, Steigiamojo Seimo atidarymo ir 1922 m. priimtos Konstitucijos minėjimas opozicinėms politinėms jėgoms tapo dar reikšmingesnis ir svarbesnis. Šių įvykių pagerbimas buvo dalies visuomenės nesusitaikymo ir pasipriešinimo naujam politiniam režimui išraiška. Valdžioje esantys tautininkai abu įvykius stengėsi vertinti kiek galima kritiškiau, o pagrindinės opozicinės politinės partijos – krikdemai, liaudininkai ir socialdemokratai jiems bandydavo suteikti tautinės šventės pobūdį.

Štai 1929 m. „Lietuvos žinios“ teigė, kad Steigiamojo Seimo sušaukimas (gegužės 15-oji) – tai „mūsų pilietiškumo ir tikros nepriklausomybės šventė“, jam pritarė ir tų pačių metų krikdemų „Rytas“⁵. Skirtingas požiūris į šią šventę ypač išryškėjo švenčiant Steigiamojo Seimo sušaukimo 10-ąsias metines – 1930 m. Ypač „Lietuvos žinios“ kvietė kuo plačiau pažymėti įvykį, nurodydama jo svarbą, o vyriausybinė spauda apsiribojo tik trumpa

³ Gegužės 15 d. iškilmės, *Lietuva*, 1925 05 12; Tautos šventę švenčiant, *ibid.*, 1925 05 14; Rp. [?], Gegužės penkioliktos dienos iškilmės, *ibid.*, 1925 05 16; P. respublikos prezidento kalba gegužės penkioliktą į manifestantus, *Lietuva*, 1925 05 18.

⁴ Žr. pvz., *Lietuvos žinias*, 1925 05 13 ir 05 15. Socialdemokratų partijos laikraštis *Socialdemokratas* apie Seimo jubiliejų nutylėjo daugiausia dėmesio skirdamas gegužės 1 d. paminėjimui.

⁵ „Ryto“ straipsnyje „Steigiamasis Seimas“ (1929 05 14) teigiama, jog seimas „tautos vardu žodį“ tarė. Jo svarbiausi darbai – tai Konstitucija, sukurti teisiniai valstybės pagrindai, Žemės reformos įstatymo priėmimas.

informacija apie įvyksiančius renginius⁶. Buvo bandymų įrodinėti, jog tai nėra pats svarbiausias įvykis tautos gyvenime ir todėl negali būti laikomas tautos švente. Kažkoks V. šaulių organe „Trimitas“ netgi teigė: „Kai dėl pastangų padaryti jo [Steigiamojo Seimo] sukaktuves tautos švente, tai mums rodos, nebūtų pamato. Tautos šventę jau turime – vasario 16 dieną. Didinti tų švenčių skaičių nėra jokio reikalo. Pilnai pakanka vienos šventės“⁷.

Apibendrinant galima teigti, jog ypač po 1926 m. perversmo Lietuvos visuomenė ir politinis elitas vis labiau nesutarė, kuriuos naujausios istorijos įvykius galima būtų minėti kaip tautinę šventę, galinčią konsoliduoti visuomenę. Visuomenės konsolidacija, žinoma, pirmiausia buvo suinteresuotos po perversmo į valdžią atėjusios politinės jėgos, visomis įmanomomis priemonėmis siekusios savo valdžią stabilizuoti bei įtvirtinti. Norint pasiekti šį tikslą, vien tik represinių priemonių buvo per maža. Todėl tautos vienybės, harmonijos tarp valdžios ir visuomenės bei kariuomenės vaidmens viešajame gyvenime akcentavimas valdančiojo elito politinėje retorikoje bei kasdieninėje politikoje tapo vienu svarbiausių uždavinių. Taigi galima teigti, jog *Tautos šventės* „atsiradimas“ liudijo po perversmo nugalėjusių ir galiausiai krikdemų atsikračiusių tautininkų pastangas legitimizuoti savo politinį režimą, gauti jam visuomenės paramą.

Tautos šventės „išradimo“ aplinkybės

Reikėtų atkreipti dėmesį į dvi, mano nuomone, svarbiausias politines aplinkybes, turėjusias įtakos *Tautos šventės* atsiradimui ir susijusias su politinio režimo stabilizavimo problema.

Pirmajame Švenčių ir poilsio įstatyme buvo numatytos dvi pasaulietinės, pilietinės – tautinės šventės: Vasario 16-oji (Lietuvos nepriklausomybės šventė) bei Valstybės Konstitucijos priėmimo diena (rugpjūčio 1 d.). Visos kitos šventės (iš viso jų dar buvo 17) – religinės. Tiesa, įstatymas taip pat paskelbė švente ir nedarbo diena gegužės pirmąją, bet faktiškai ji niekuo-

⁶ Tų pačių metų „Lietuvos aidas“ paragino visuomenę minėti „tautos vado“ Smetonos vardines, Antanines, kaip tautos šventę: „Rytdiena [birželio 13 d., Antaninės] nestovi kalendoriuje kaip tautos šventė, bet mes neabejojame, jog visi susipratę lietuviai, susipratę piliečiai stengsis tą dieną, kaip tautos šventę pagerbti“ (1930 06 12).

⁷ V. [?], Steigiamojo seimo 10 metų sukaktuvs, *Trimitas*, 1930 05 15, p. 390.

met nebuvo oficialiai švenčiama⁸. (Dėl savo pobūdžio kairiojo lietuvių politinio spektro dalyje ji suvokiama kaip vienos socialinės grupės – „darbo klasės“, „liaudies“ šventė – gegužės 1-oji ir nepretendavo būti tautinio solidarumo švente.) Tik priėmus pirmąjį Švenčių ir poilsio įstatymą, jį imta kritikuoti. Pagrindiniai jo oponentai buvo lietuviai bei žydai verslininkai – smulkūs gamintojai bei prekybininkai. Paprastai jų argumentai buvo ekonominio pobūdžio: įstatymas nustato per daug nedarbo dienų (apie 140 per metus), neleidžia dirbti religinių švenčių dienomis ir pan. Siūloma įstatymą keisti arba tobulinti, netgi kai kurias religines šventes perkelti į sekmadienius, kaip tai buvo daroma „rusų laikais“⁹.

Žinoma, 1930 m. gegužę paskelbtam antrajam Švenčių ir poilsio įstatymui įtakos turėjo ne tik ir ne tiek ekonominiai kelių socialinių grupių interesai. (Beje, į juos bent iš dalies buvo atsižvelgta: iki 16 sumažėjo bendras oficialių švenčių skaičius, prekybininkams leista dirbti sekmadieniais ir t. t.). Turbūt labiausiai švenčių įstatymo pakeitimus paskatino jo *ideologinis* turinys, kuris po 1926 m. perversmo visiškai nebetenkino perversmininkų interesų. Tai tapo visiškai aišku priėmus 1928 m. gegužės 15 d. naująją šalies Konstituciją. Senasis įstatymas opozicijos rankose galėjo tapti svarbiausia legalia priemone visuomenei mobilizuoti, pavyzdžiui, raginant minėti ne naują valdžios priimtą Konstituciją, bet ankstesnę, paskelbtą „demokratiškai išrinkto“ Steigiamojo Seimo. Tokiu būdu visuomenei būtų nuolat primenamas egzistuojančio politinio režimo nedemokratiškumas ir verčiama abejoti jo legalumu.

Jau 1928 metais A. Voldemaro vyriausybė paspartino įstatymo rengimo darbus. Tarp Vidaus reikalų ministerijos ir įvairių kitų ministerijų, žinybų tuo metu šiuo klausimu jau vyko aktyvus dalykinis susirašinėjimas. Buvo pradėti sudarinėti minėtinių įvykių sąrašai, parengti bent keli įstatymo projektai¹⁰. Štai 1928 spalio mėn. Vyriausioji darbo ir socialinės apsaugos inspekcija kartu su Tikybų departamentu svarstė Švč. Mergelės Marijos gimimo dienos ir Šv. Kazimiero dienos įtraukimą į oficialiai minėtinių švenčių sąrašą. Tikybų departamento direktorius, atsakydamas į gautą

⁸ G. Rudis, Dėl tautininkų priemonių prieš gegužės pirmosios šventę, *Lietuvos istorijos metraštis*. 1981, Vilnius, 1982, p. 47–52.

⁹ Pramonės ir prekybos rūmų pirmininko 1928 06 18 raštas vidaus reikalų ministrui, *Lietuvos centrinis valstybės archyvas* (toliau – *LCVA*), f. 928, ap. 1, b. 844, l. 80.

¹⁰ G. Rudis, op. cit., p. 48.

užklausimą, pabrėžė tik Šv. Kazimiero dienos minėjimo svarbą (ta diena buvo švenčiama ir okupuotos Lietuvos dalyje, o Šv. Kazimieras nuo seno laikomas Lietuvos globėju) ir ragino ją projektuojamame sąraše palikti¹¹. Atrodo, kad Švč. Mergelės Marijos gimimo dienos pakeitimas kita, jau pasaulietine švente, prieštaravimų nesukėlė. 1929 m. vasario mėn. buvo parengtas trečiasis Švenčių ir poilsio įstatymo projektas. Jam neprieštaravo ir bažnytinė vyresnybė¹². Mat tų pačių metų balandžio mėn. ministras pirmininkas Augustinas Voldemaras jau viešai patvirtino, jog rengiamas naujas švenčių įstatymas. Jo teigimu, turimas projektas numatė gegužės 15 d., t. y. Steigiamojo Seimo sušaukimo, minėjimą (pagal 1925 m. įstatymą šis įvykis net nebuvo laikomas oficialia švente) „nukelti“ į rugpjūčio 15 d. (Švč. Mergelės Marijos Dievo Motinos Dangun Ėmimo šventė – Žolinės), kuri ir tapo „viena metine mūsų tautos švente“¹³. Taigi galima teigti, kad jau 1928 m. pabaigoje – 1929 m. pradžioje valdžioje esantys tautininkai pradėjo intensyviai svarstyti *Tautos šventės* institucionavimo idėją. Vis dėlto ir šis, trečiasis, projektas Ministrų Kabineto dėl per didelio švenčių skaičiaus nepatenkino ir buvo atmestas. Visai tikėtina, kad 1929 m. pabaigoje – 1930 m. pradžioje galutinai sumanyta pakeisti ir *Tautos šventės* minėjimo datą. Tokiam sprendimui įtakos galėjo turėti tai, jog 1930-ieji buvo paskelbti Vytauto Didžiojo metais, todėl *Tautos šventę* sumanyta švęsti rugsėjo 8 d. (neįvykusio Vytauto karūnavimo ir Švč. Mergelės Marijos gimimo diena).

Tuo pačiu metu, kai valdžios institucijose buvo tik pradėta galvoti apie naująjį Švenčių ir poilsio įstatymą, įvyko valdančiojo politinio elito (tautininkų) skilimas. Maždaug 1928 m. rudenį prasidėjusi „trintis“ tarp Respublikos Prezidento ir ministro Pirmininko užsitęsė net iki 1929 metų¹⁴. Tiesa, tų pačių metų rudenį Respublikos Prezidentas Antanas Smetona atstatydino ministrą Pirmininką Augustiną Voldemarą. Tai sukėlė dalies radikalsiosios karininkijos bei studentijos nepasitenkinimą. 1930 metų vasarą bandyta surengti bent tris ginkluotus perversmus, bet nepavyko. Galiausiai po šių

¹¹ Tikybių departamento 1928 10 20 raštas vyriausiajam darbo ir socialinės apsaugos inspektoriumi, *LCVA*, f. 928, ap. 1, b. 844, l. 66.

¹² Kauno arkivyskupijos kurijos 1929 01 21 raštas VRM Vyriausiajai darbo ir socialinės apsaugos inspekcijai, *ibid.*, l. 1.

¹³ Ką prof. Voldemaras pasakė spaudai, *Lietuvos aidas*, 1929 04 25.

¹⁴ L. Truska, *Antanas Smetona ir jo laikai*, Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1996, p. 187–196.

įvykių liepos mėnesį Voldemaras buvo ištremtas iš Kauno. Paaštrėjo režimo santykiai ir su Katalikų Bažnyčia, 1930 metų vasarą švietimo ministro įsakyamu uždraudus mokyklose bažnyčios globojamų ateitininkų organizacijų veiklą.

Vytauto Didžiojo metai ir tautos šventė

Spaudoje didesnių diskusijų ar polemikos dėl naujai paskelbto Švenčių ir poilsio įstatymo, jame padarytų pakeitimų ar *Tautos šventės* paskelbimo nebuvo. Vyriausybiname „Lietuvos aide“ pasirodė keli trumpi straipsneliai, komentuojantys įstatymą. Juose užsimenama ir apie naują *Tautos šventę*. Pabrėžiama, jog rugsėjo 8-oji – tai „aukščiausio Lietuvos iškilimo diena“, nes tą dieną buvo numatytas Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto karūnavimas. Betgi dėl lenkų klastos ir kaltės Vytautas karūnos negavo, kas nemenkina jo kaip valdovo nuopelnų. Todėl visuomenė raginama šį istorijos įvykį minėti. Šventė ypač tinkanti jubiliejiniams Vytauto Didžiojo metams, nuo seno švenčiama kaip religinė šventė¹⁵. Maždaug tokia turbūt oficialiai parengta informacija buvo išspausdinta ir kituose laikraščiuose bei žurnaluose.

Opozicijoje esančių liaudininkų dienraštis „Lietuvos žinios“ kritiškai ir negatyviai vertino valdžios bandymus *Tautos šventę* sutapatinti su neįvykusiu Vytauto Didžiojo karūnavimu. Prieš pat rugsėjo 8 d. laikraštis išspausdino ištrauką iš Danieliaus Alseikos 1924 m. publikuotos knygos „Lietuvių tautinė idėja istorijos šviesoje“, kurias reziumuoti galima būtų taip: Vytauto karūnavimas valstybingumo raidai įtakos vis tiek nebūtų turėjęs, „liaudis“ jam valdant buvo dar labiau išnaudojama, todėl „laisva ir demokratiška tauta negali sekti Vytauto pavyzdžiais“. Straipsnyje „Dėl tautos šventės“ kriptonimu Ex-Homo pasirašęs autorius taip pat kritiškai įvertino didžiojo kunigaikščio Vytauto valstybinį darbą (sukurta valstybė nesugebėjo atsispirti „lenkiškajam poniškumui“ ir „vidaus puvimui“) ir teigė, jog neįvykusių dalykų neverta minėti. Jo nuomone, tautos istorijoje svarbiausios yra dvi datos: vasario 16-oji ir gegužės 15-oji. Mat abi nustačiusios valstybės gaires, o pastaroji dar ir „surišusi į vieną vienetą“ įvairias visuomenės sroves ir sluoksnius¹⁶. Skirtingai nei socdemai ir liaudininkai, krikdemai *Tautos šventės* įvedimui visiškai pritarė ir aktyviai dalyvavo ne tik jos, bet ir bendrai Vytauto

¹⁵ Kronika, *Lietuvos aidas*, 1930 05 12; Švenčių ir poilsio įstatymui vykdyti taisyklės, *ibid.*, 1930 07 19.

¹⁶ *Ibid.*, 1930 05 17.

Didžiojo jubiliejui skirtuose renginiuose¹⁷. Rugsėjo pradžioje „Rytas“ išspausdino arkivyskupo J. Skvirecko kreipimąsi į Kauno arkivyskupijos kunigus, raginantį kuo iškilmingiau minėti *Tautos šventę*¹⁸. Kreipimesi, pabrėžiant įvykio reikšmę, teigiama, kad rugsėjo 8-ąją, Švč. Mergelės Marijos gimimo dieną, sukanka 500 metų kaip Vytautas Didysis „suvienijo visą Lietuvą, iškovojo pilną nepriklausomybę, pripažinimą iš Vakarų Europos valdovų ir dargi karališkojo vainiko paskyrimą“. Todėl būtina šią dieną švęsti kaip *Tautos šventę*. Bažnyčiose tikintieji privalo melstis už Tėvynę, o kunigai pamoksluose – aiškinti žmonėms jos svarbą.

Valdžia taip pat stengėsi išaiškinti visuomenei *Tautos šventės* prasmę. Pirmieji tokie bandymai pasirodė šventės išvakarėse kariškių spaudoje. Apie Vytautą rašyta kaip apie tautos didvyrį, kuris geriausiai parodo „lietuvių tautos milžiniškas dvasios pajėgas ir jos kultūringumą“, o jo „karūnavimosi“ faktas reikšmingas ir amžininkams, nes liudijo norą „atsipalaiduoti nuo neprašytos ir žalingos lenkų globos“¹⁹. Netrukus ir „Lietuvos aidas“ išspausdino vedamąjį (tikriausiai jo autorius buvo laikraščio redaktorius Valentinas Gustainis) pavadinimu „Didžioji šventė“. Žinant, kad Gustainis dažnai lankydavosi prezidentūroje, kur su pačiu Respublikos Prezidentu aptardavo svarbesnius kraštui visuomeninius-politinius reikalus²⁰, galima spėti, kad straipsnis atspindėjo ne tik vyriausiojo redaktoriaus nuomonę. Jame pabrėžtinai teigiama, kad rugsėjo 8-oji – „iškilmingiausia tautos šventė“. Ji primena šlovingą lietuvių tautos praeitį (galingiausio valdovo Vytauto bandymas karūnotis). Tokios praeities neturinti tauta nebūtų „iš gilaus miego pakilusi“ ir sukūrusi valstybę. Kita vertus, ši data rodo kaimynų lenkų klastą, kurie tą vainiką pagrobė. Beje, klastingo ir nedoro priešo – lenko įvaizdis dar buvo sustiprinamas teiginiais, jog lietuvių tauta privalanti įvykdyti „Vytauto testamentą“: atgauti „valstybės sostinę“ Vilnių ir išsaugoti valstybingumą. Svarbiausia, šventė mokanti tautą vienybės ir susiklausymo²¹. Tie patys

¹⁷ P. Radautas, Švenčiame..., *Rytas*, 1930 08 30. Straipsnyje autorius, rugsėjo 8-ąją vadindamas iškilmingiausia ir svarbiausia diena, nepamiršta pakritikuoti vyriausybės, jog ši neleidžianti pasireikšti spontaniškai visuomenės iniciatyvai.

¹⁸ J. Skvireckas, Gerbiamesiems Kauno Arkivyskupijos bažnyčių klebonams ir rektoriams, *Rytas*, 1930 09 03.

¹⁹ Svarbiausioji Vytauto Didžiojo jubiliejaus diena, *Karys*, 1930 09 04, p. 704–705.

²⁰ V. Gustainis, *Nuo Griškabūdžio iki Paryžiaus*, Kaunas: Spindulys, 1991, p. 72–73.

²¹ [V. Gustainis], Didžioji šventė, *Lietuvos aidas*, 1930 09 06.

prasminiai momentai buvo akcentuoti jau ir paties Smetonos kalboje rugsėjo 8 d. kariuomenės parado metu. Beje, karinis paradas (paprastai Kaune, P. Vileišio aikštėje) ir Prezidento – „tautos vado“ kalba arba trumpas pasveikinimas tapo svarbiausiais švenčių akcentais. Taigi savo kalboje Prezidentas, primindamas šlovingą tautos praeitį, Vytauto žygius ir taip motyvuodamas pasirinktą datą, pabrėžė, jog rugsėjo 8-oji „riša“ istoriją su dabartimi, o kol tas ryšys bus gyvas, tol tauta žengs pažangos keliu. Šventės tikslas ir prasmė – „prisiartinti“ prie garbingos senovės, nes tai daro tautą tvirta ir vieninga. Kliuvo Prezidento kalboje ir „pavyduoliams“ lenkams²². Priešo, senovėje sugebėjusio sutrukdyti Vytauto karūnavimui, o netolimoje praeityje „klasdingai pagrobusio sostinę“ įvaizdis tampa neatsiejamu *Tautos šventės* elementu. Iš esmės maždaug tokia oficialiai propaguojama šios šventės ideologija išliko iki pat 1939 m., kuomet ji paskutinį kartą buvo paminėta.

Ritualas ir jo prasmė

Pirmaisiais minėjimo metais *Tautos šventė* buvo pažymima ypač iškilmingai. Kaune, kur „pakili ir skaidri nuotaika ryškiausia“, vyko pagrindiniai šventės renginiai. Ta proga miestas buvo iliuminuotas, pastatytos trys „triumfo arkos“, valstybines įstaigas ir gyvenamuosius namus papuošė Vytauto Didžiojo ir Smetonos portretai. (Vėliau buvo išstatomi ir kitų tautos patriarchų atvaizdai: J. Basanavičiaus, V. Kudirkos.). Šventė prasidėdavo dar rugsėjo 7 d. Mokiniais skaitytos paskaitos, buvo atidarytas Vytauto prospektas, į Kauną sugrįžo ir buvo iškilmingai sutiktas įvairiose Lietuvos vietose pabuvojęs Vytauto Didžiojo portretas. *Tautos šventės* dienos pradžią žymėjo „Laisvės varpo“ dūžiai ir Vytauto vėliavos iškėlimo Karo muziejaus sodelyje ceremonija. Ryte, 10 val., Kauno Bazilikoje laikyta iškilminga liturgija „už valstybę“. Vėliau šventės renginiai persikėlė į P. Vileišio aikštę (tik kelis kartus pagrindiniai šventės renginiai įvyko karo aerodrome), kur laikytos dar vienerios mišios, po jų kalbą pasakė Respublikos Prezidentas. Oficialiąją šventės dalį vainikavo kariuomenės paradas. Jis nuo pat pradžių tapo pagrindiniu šventės akcentu. Spauloje kariuomenės pasirodymas buvo plačiausiai aprašomas, komentuojamas. Po jo vyko eitynės miesto gatvėmis, kurių metu buvo rodomi vadinamieji „gyvieji paveikslai“. Jų siužetai, parinkti iš „Vytauto Didžiojo laikų“, vaizdavo patį kunigaikštį,

²² A. Smetonos kalba kariuomenės parade, *ibid.*, 1930 09 09.

Birutė, Kęstutį, Vytauto karūną ir t. t. Vakare Vytauto kalne suvaidinta misterija „Vytauto žemė“. Paleista daugybė fejerverkų, deginti laužai. Garbingiems užsienio svečiams surengtas uždaras pokylis. „Lietuvos aide“ teigta, jog visuomenė naują šventę „priėmė labai arti širdies, ji buvo tikra tautos šventė“.

Rugsėjo 8 d. minėjimas provincijoje dėl visiškai suprantamų priežasčių nebuvo toks iškilmingas ir masinis kaip Kaune. Išvakarėse parodyti spektakliai istorinėmis temomis, vyko koncertai, skaitytos paskaitos. *Tautos šventės* diena prasidėdavo pamaldomis ir Vytauto vėliavos pakėlimu pagrindinėje aikštėje. Ten, kur įmanoma, vykdavo kariuomenės ar šaulių parada, iškilmingos eitynės, vakare vėl buvo rodomi spektakliai. Šventė baigdavosi vėliavos nuleidimu. Įdomu, jog vyriausybėje spaudoje *Tautos šventės* minėjimas provincijoje plačiau nebuvo komentuojamas. Dažniau ir išsamiau rašyta apie šventimą Klaipėdoje pastebint, jog šventės renginiuose aktyviai dalyvavo ne tik lietuviai, bet ir kitataučiai. (Panašiai aprašant šventę Kaune pažymima, kaip *Tautos šventę* minėjo žydai). Tokie pranešimai turėjo demonstruoti tautinių mažumų lojalumą valdžiai. 1930 m. specialiai rašyta apie *Tautos šventę* Tauragėje. Reziumuota, jog ir čia tėvynės meilė „nėra palaužta“. (Dėmesį šiam miestui galima paaikškinti tuo, jog čia įvyko plečkaitininkų pučas. Jo dalyvių teismas baigėsi tik 1929 m. pradžioje). Provincijoje šventės metu stengtasi lankyti piliakalnius ar kokias nors kitas žymesnes istorines vietas²³. Dažnai įvairiuose šventės ritualuose sutinkama istorinės Lietuvos sostinės Vilniaus tematika: tai užkopta į Vilniaus kalną, tai susirinkta prie Vilniaus ažuolo šitaip stengiantis pabrėžti dvigubą lenkų klastą: iš Vytauto buvo atimta karūna, o iš modernios lietuvių tautos – jos istorinė sostinė.

Lenko kaip priešų įvaizdis buvo svarbi *Tautos šventės* simbolizmo dalis ir gera visuomenės konsolidacijos priemonė. Paprastai įvairiuose šventiniuose tekstuose buvo pabrėžiama lenkų sugebėjimai regzti pinkles, jų klasta ir intrigavimas. (Tiesa, 1938 m. užmezgus diplomatinis santykius, lenko kaip priešų įvaizdis jau taip aiškiai nebeakcentuojamas). Kita vertus, pažymimas ir lietuvių tautos sugebėjimas atsispirti savo „istoriniam“ priešui. Tai liudijo tautos tvirtumą. Tuo „tautiški“ ir reikšmingi didžiojo kunigaikščio Vytauto darbai. Šventės dalyviai kviečiami ne tik išgyventi praeityje

²³ St. [?], Vytauto Didžiojo iškilmės Tauragėje, *ibid.*, 1930 09 13; S.[?], Didžioji šventė praėjo, bet jos atgarsiai netilsta, *ibid.*, 1930 09 16.

patirtas netektis, bet ir aktyviai veikti: „... susikaupkime ir išgirskime Vytauto Dvasios šauksmą iš anapus demarklinijos ir prižadėkime, kad lenkų skriauda bus atitaisyta“. Pagrindiniais *Tautos šventės* ritualais visaip stengiasi pabrėžti mintį, jog istorinių tautos laimėjimų pagrindinė priežastis yra jos vienybė, sugebėjimas susitelkti. Ši idėja labai dažnai akcentuojama su švente susijusiuose tekstuose²⁴. Todėl neatsitiktinai šventinėse kalbose pabrėžtinai raginama atsisakyti „partiškumo“.

Garbinga tautos praeitis privalanti ugdyti ir jos šiandieninį solidarumą. Todėl svarbiausia *Tautos šventės* „prasmė“ – nubrėžti ryšį tarp „mūsų praeities ir dabarties“. Anot anoniminio korespondento, ji jungia „anų laikų tautinius siekimus su šių dienų uždaviniais“²⁵. *Tautos šventės* metu vis kartojama, kad senovė moko ir auklėja praeities didvyrių išminties bei stiprybės pavyzdžiais: „... dabartinė tautos šventė mums primena garbinguosius lietuvių tautos gyvenimo laikus ir juos iškelia prieš mūsų akis“. Idealizuotą praeitį, iš kurios dabarties kartos semiasi jėgų ir tvirtybės, galima tik garbinti. Iš jos išauga ir šiandieninė, moderni lietuvių tauta. Per visą trumpą *Tautos šventės* minėjimų istoriją vis pabrėžiama, jog ši šventė privalanti padėti visuomenei „savo dvasioje“ susieti dabartį su praėjimi, nes „tauta be praeities, kaip augalas be šaknų“. 1939 m. paskutinį kartą švenčiant rugsėjo 8 d. rašyta: „Šių dienų lietuvių tauta yra tūkstančiais siūlų susijusi su ta lietuvių tauta, kuri anais didžiųjų kunigaikščių laikais savo žygiais stebino pasaulį“²⁶. „Organiško ryšio“ tarp praeities ir dabarties akcentavimas turėjo garantuoti, jog nūdienos žmogus istorinių išbandymų akivaizdoje elgsis taip pat didvyriškai, kaip ir jo protėviai. Tokia istorijos ir dabarties „sąveikos“ interpretacija sutinkama ir kitų tautų tipologiškai panašiose tautinėse šventėse²⁷. Kartu šventė turėjo pademonstruoti „lietuvio dvasinį pajėgumą“ bei pabrėžti „tautos savitumą“. Todėl dažnai visuomenė buvo agituojama nesekti ir nesisavinti „svetimųjų sukurtų menkniekių“. Aiškindamas tautos šventės prasmę, anoniminis autorius netgi teigė: „Iš svetur atsivežtus daiktus turime liesti su tam tikru atsargumu, nes dažnai kiti mus nori jais užliūliuoti“.

²⁴ J. Senkus, *Tautos šventė, Karys*, 1935, Nr. 36.

²⁵ *Tautos šventės prasmė*, *ibid.*, 1937, Nr. 36, p. 988.

²⁶ *Susikaupimo šventė, Lietuvos aidas*, 1939 09 08.

²⁷ J. Breuilly, *Nationalism and the State*, Manchester: Manchester University Press, 1995 (2nd ed.), p. 67.

Ir vis dėlto svarbiausias vaidmuo *Tautos šventėje* teko kariuomenei. Kariuomenės paradas ir jo metu pasakyta Valstybės Prezidento, nuo 1933 m. vis dažniau vadinamo tautos vadu, kalba spaudoje vaizduojami kaip šventės kulminacija, sulaukianti daugiausia visuomenės dėmesio. Neatsitiktinai *Tautos šventė* iškilmingose kalbose buvo vadinama „ginklo jėgų švente“, „mūsų kariuomenės iškilmėmis“, reiškiančiomis „pagarbą lietuvių ginklo galiai“, ir panašiai. Kartu su *Tautos švente* stengtasi minėti ir kitokias kariuomenei reikšmingas sukaktis. Štai 1938 m. kartu įvyko pirmųjų lietuviskų savanorių suvažiavimas. Abu renginiai gerai papildė vienas kitą.

Tautos šventė turėjo parodyti kariuomenės ir tautos vienybę. 1935 m. žurnale kariams rašoma: „Su kariuomene, kuri visada budi turi eiti kartu visa tauta“. Visuomenė kariuomenę mėgsta, nes ji saugo jos laisvę. 1931 m. minint *Tautos šventę* Prezidentas kariuomenę pavadino „valstybės rūmų pamatu“²⁸, o 1936 m. teigė, jog švenčiant rugsėjo 8-ąją prisimenama „krašto saugotoja – kariuomenė“. Ji yra svarbiausia tautos auklėtoja ir prisideda prie tautos vienybės ugdymo²⁹. Tvarkingai žygiuojanti kariuomenė geriausiai simbolizavo apie tautos vadą susitelkusią tautą. „Kario“ korespondentas tautos šventės metu patetiškai rašė, jog „žygiuojančios kariuomenės“ vaizdas „geriausiai įtikina kiekvieną pilietį, kad mūsų tauta pakankamai tvirta ir nepriklausomybė pilnai užtikrinta“³⁰. Toks šventės pobūdis visiškai suprantamas, nes būtent armija laikyta svarbia režimo atrama bei valstybingumo garante.

Kariuomenės ir visuomenės bendrumą turėjo pabrėžti ir pastarosios dėkingumas žuvusiam karžygiui. Todėl nuo 1931 m. šventės išvakarėse pradėtas iškilmingai pagerbti žuvusiųjų už Lietuvos laisvę karių atminimas. (1933 m. šioje šventės dalyje dalyvavo ir garbingi užsienio svečiai. Iki tol paprastai jie stebėdavo tik kariuomenės parada). Šis ritualas tapo svarbiu šventės akcentu, tiesa, neužgožiančiu pagrindinio džiaugsmingo jos akcento – karinio parado. Visa žuvusiųjų pagerbimo ceremonija vyko tautai „sakralinėje erdvėje“ – Karo muziejaus sodelyje. Čia, prie paminklo žuvusiems už Lietuvos laisvę, sakomos iškilmingos kalbos, vėliau pagerbiamas Nežinomo kareivio kapas, dažnai dalyvaujant ir vyriausybės nariams. Žuvusio už tėvynę kultas

²⁸ Mk. Ilg., Tautos šventės iškilmės, *Lietuvos aidas*, 1931 09 09.

²⁹ Valstybės Prezidento žodis šių metų rugsėjo 8 d. Karo muziejaus sodelyje, *ibid.*, 1936 09 09.

³⁰ J. Margevičius, Įvairių tautų tautinės šventės, *Karys*, 1928, p. 179.

laikui bėgant darosi vis svarbesnis, nes mirtis dėl Tėvynės, auka jai, suvokiama kaip didžiausia tautinė dorybė.

Pamažu šventės renginiuose stengtasi apriboti spontanišką visuomenės dalyvavimą. Kaip žinoma, autoritarinėse politinėse sistemose visuomenės aktyvumas apskritai visai ribojamas. Ši tendencija vis aiškiau pastebima nuo 1934 m., kuomet tautos šventė minėta kartu su Prezidento bei „tautos vado“ Smetonos 60-ies metų jubiliejumi. Tais metais Smetonos gimtadienis, rugpjūčio 10 d., buvo pažymimas kaip oficiali valstybinė šventė, todėl buvo nutarta jo jubiliejų „nukelti“ ir minėti vėliau, rugsėjo 8–9 dienomis. Didžioji šventės dalyvių dalis buvo „organizuoti“ ir jos renginiuose dalyvavo įvairiausių, dažniausiai provyriausybinių organizacijų sudėtyje. Net moksleiviai raginti šventėje dalyvauti su savo mokyklų vėliavomis. 1934 m. karinį paradą papildė ne mažiau įspūdingas „organizacijų vėliavų paradas“, kuriu rūpinosi Šaulių sąjunga. Tokie pat paradai vyko ir kitais metais. Ši šventės dalis turėjo demonstruoti visuomenės paklusnumą ir lojalumą politiniam režimui.

Trumpos pastabos vietoj pabaigos ir išvadų

Tautos šventė buvo „atrasta“ konkurencinėje politinių elitų kovoje, kurioje sprendėsi klausimas – kas turės didesnę įtaką visuomenei. Šventės pagalba valdantysis elitas (tautininkai) tikėjosi mobilizuoti visuomenę ir užsitikrinti jos paramą. Kariuomenės vaidmuo tautos šventės metu irgi nebuvo atsitiktinis. Ypatingą dėmesį kariuomenei galima paaiškinti tuo, jog kariškiai padėjo tautininkams ateiti į valdžią ir tapo jų pagrindine atrama, išlaikant politinio režimo stabilumą. Kartu tokia šventė buvo gera proga patikrinti ir pačių kariškių lojalumą. Kita vertus, valdantysis tautininkų elitas manė, kad tauta privalo būti vadovaujama ir paklusti „išmintingam“ tautos vadui, kaip kad kariuomenė paklūsta savo vadovybei. Taigi politinio elito mąstysenoje kariuomenė geriausiai simbolizavo geidžiamą, „idealų“ tautos modelį. Lenko kaip priešo egzistavimas tautos šventės ritualuose ir simboliškoje turėjo padėti konsoliduoti visuomenę. Šventės metu akcentuojamas ryšys tarp dabarties ir praeities buvo svarbi patriotinio auklėjimo priemonė. Tokį patį uždavinį turėjo padėti spręsti istorinių didvyrių kultas, pakankamai ryškus *Tautos šventėje*. Tautinis solidarumas laikytas svarbiausia šios šventės vertybe.